

Arheološko nalazište Stražba, Mrkotić

Admir Agić, Tešanj 2018. godina

Rezime. Arheološko nalazište Stražba nalazi se na vrhu brda Stražba u centralnom dijelu naselja Mrkotić u zapadnom dijelu općine Tešanj sa desne strane rijeke Usore. Nalazište je istraživano u više navrata i otkriveni nalazi upućuju na tragove korištenja ove lokacije u bronzanom dobu. Otkriveni su i nalazi koji potvrđuju korištenje ove lokacije u srednjem vijeku. Pronađenu su fragmenti keramike i ostaci temelja/zidina srednjovjekovne građevine i groblja.

Ključne riječi. arheologija, bronzano naselje, srednji vijek, crkva

Ostali autori: Ago Mujkanović, Samir Hatkić

Osnovni podaci

Vrsta nalazišta: bronzano naselje i kovačnica, srednjovjekovna crkva i groblje

Oznaka nalazišta: AN-TEŠ-004 (srednjovjekovno) i AN-TEŠ-015 (bronzano)

Koordinate: 44.63343, 17.91004

Nadmorska visina: 264 m

Naziv parcele: Stražba

Oznaka parcele: 205

Površina parcele: 4.781 m²

Vlasništvo: Općina Tešanj

Uvodni dio. Područje općine Tešanj, kao i njena šira okolina, sjeverna Bosna, ima izuzetno bogatu prošlost doseljavanja i življenja. Tragove svog kretanja i zadržavanja na ovome prostoru ostavili su još paleolitski lovci i sakupljači, iz roda homo, čak i dosta prije dolaska Homo sapijensa, naših direktnih predaka u Europu. Sjeverna Bosna se geografski nalazi u okviru centralnoeuropskog panonskog bazena i to na njegovoj južnoj granici. Centralnoeuropski panonski bazen zatvoren je planinskim lancima Karpata, Dinarida i Alpa, osim na mjestima gdje najveća europska rijeka Dunav ulazi, tj. izlazi iz bazena. Sjeverna Bosna je geografska regija ograničena planinskim lancem Dinarida sa juga, rijekom Drinom sa istoka, rijekom Savom sa sjevera i rijekom Unom sa zapada.

SLIKA – Položaj sjeverne Bosne u Centralnoeuropskom panonskom bazenu

Rijeka Bosna je od najstarije prošlosti važna prirodna komunikacija između panonsko-podunavskog prostora na sjeveru, te unutrašnjosti

dinarskog područja, odnosno jadranskog zaleđa i istočne obale Jadranskog mora. Doline pritoka Bosne, Usora i Spreča, bile su važni migracioni pravci, kao i rijeka Ukrina koja povezuje ovaj teritorij sa rijekom Savom i dalje na sjever. Novija istraživanja su pokazala da se elementi kontinuiteta i homogenosti fenomena materijalne kulture češće nalaze kod zajednica koje su smještene u izoliranijim prostorima ili prostorima koji se ponovo naseljavaju, odnosno rekoloniziraju.

SLIKA – Položaj općine Tešanj u sjevernoj Bosni

Na osnovu do sad raspoloživih podataka i analiza, može se zaključiti da je područje sjeverne Bosne bilo intenzivno naseljavano i naseljen prostor tokom pleistocena. Osnovni dokaz tome je veliki broj arheoloških lokaliteta u dolinama rijeka i njihovih pritoka koje su gusto raspoređene, na kojima su pronađeni artefakti iz raznih doba. Pronađeni artefakti često su izmješani u slojevima zbog poznatih prirodnih djelovanja, kao i na većini lokaliteta jugoistočne Europe. Ovo mješanje slojeva i artefakata dodatno otežava kreiranje osnove

stratigrafske analize arheološkog lokaliteta. Doba, od kada je lokacija po dosadašnjim istraživanjima, je bronzano doba. Početak bronzanog doba označen je promjenama krajem eneolitičkog perioda (trajanje eneolita je otprilike 1.000 godina), a kao nastavak te tradicije u centralnoj i jugoistočnoj Europi (JIE). Ta promjena nije bila toliko praćena velikim izmjenama i migracijama stanovništva u JIE kao na sjeveru kontinenta.

Pod uticajem novih migracija i razmjene znanja, ali i prethodna heterogenost neolitskih zajednica, te geografske karakteristike zemljišta, pod uticajem raznih kulturnih regija (karpatske, egejske, sjeverna pontonska, itd.) dolazi do formiranja novih centara moći. U centralnom i zapadnom Balkanu formiraju se kulturni regioni, sa svojim lokalnim specifičnim razvojem koji se može pratiti u obradi materijala. U pojedinim fazama, ti regioni se razvijaju paralelno i većinom nezavisno jedan od drugog. Pod uticajem jakih kultura i kulturnih grupa, ovi regioni se postepeno integriraju u jedinstveniji i unificiraniji kulturni kompleks.

Bronzano doba je prahistorijsko razdoblje obilježeno masovnijom upotrebom bronzine za izradu oružja, oruđa, nakita i posuđa. Ovo razdoblje je zastupljeno bronzanim fibulama koje zamjenjuju predmete poput igala i dugmadi. Keramika u to vrijeme nije u prvome planu, no proizvođena je zbog potreba kulta, rituala i svakodnevnice. Obilježena je urezivanjem različitih geometrijskih oblika. Bronzano doba traje od oko 2.000 do 750 PNE¹, a dijeli se na rano (2.000 – 1.600 PNE), srednje (1.600 – 1.300 PNE) i kasno (1.300 – 750 PNE). Rano bronzano doba obilježeno je seobama i prodorima sa sjevera i istoka, srednje je bilo stabilno vrijeme u kojemu je većina naselja doživjela procvat i dalji razvoj, dok je posljednja faza kasno bronzano doba ponovo obilježena novim seobama i prodorima sa sjevera i istoka.

Početak kasnog bronzanog doba, negdje oko 1.300 PNE poljoprivredne aktivnosti doživljavaju procvat i stanovnici sjeverne Bosne, kao i ostalih predjela centralne Europe intenzivnije se bave poljoprivredom. Nekih dvjestotinjak godina kasnije oko 1.100 PNE primjetano je povećanje obimu padavina u centralnoj Europi, što dovodi do širenja močvarnog zemljišta i smanjenja intenziteta poljoprivrede u velikim ravninama centralne Europe. Početa kasnog bronzanog doba označava i promjenu, tj. unificiranje pogrebnih rituala na širem prostoru Europe, šireći se od prostora srednjeg toka

Dunava stiže i do prostora sjeverne Bosne. Pokojnici su spaljivani i njihov pepeo se stavlja u posude – urne (žare) koje bi se zatim zakopale na groblje. Sjeverna Bosna je predstavljala južnu granicu kulture polja žara.

Prema stilskim varijacijama osnovnih tipova keramičkih i metalnih proizvoda moguće je izdvojiti više regionalnih kulturnih skupina bronzanog doba, koje su postale osnova za uspostavu etničke strukture stanovništva starijega željeznog doba. Na mnogim arheološkim nalazištima iz mlađeg željeznog doba primjetna je veza sa prethodnim kasnobronzanim dobom.

Naselja su smješšana na obalama rijeka i na brežuljcima, a stambeni su objekti poluzemunice i nadzemne kuće s temeljem od kamena i drvenom gornjom konstrukcijom. U hronološkom pogledu razlikujemo nekoliko vrsta gradina². Prve su neolitske građene u mlađem neolitu a primjer je Grad u Gornjoj Tuzli – vinčanska kultura, zatim slijede gradine iz bakarnog doba a primjeri su Vis kod Dervente – vučedolska kultura, dok su treći val činile bronzane gradine koje se grade već u mlađem brončanom dobu ali najintezivnije se grade u kasnom bronzanom dobu i nastavlja se u željeznom dobu ali i dalje do kasnog srednjeg vijeka.

Prve bronzane gradinske naselja u sjevernoj Bosni počinju da se javljaju vjerovatno kada i u ostatku svijeta za vrijeme Velikog bronzanog kolapsa oko 1.150 do 1.200 PNE. Na teritoriji sjeverne Bosne nalaze se znatan broj tipskih gradina iz bronzanog doba, koje pokazuju regionalni karakter. One većinom zauzimaju dominantna brda sa dobrim pogledom, sa strmim stranama osim jedne preko koje se prostupa gradini. Vrh brda obično je zaravnjen i prilagođen namjeni prostora.

Opis lokacije. Lokacija na vrhu brda Stražba u centralnom dijelu naselja Mrkotić u zapadnom dijelu općine Tešanj sa desne strane rijeke Usore. Lokacija odgovara prethodnom opisu tipičnih lokacije bronzanih gradina. Naselje Mrkotić, jako staro predhistorijsko naselje, izgleda kao da se zapravo razvilo oko ovog uzvišenja. Ovo naselje se nalazi i na starom put Teslić – Tešanj, koji spaja dvije doline još od davnina.

Moguće je da je to zapravo onaj stari rimski put koji je išao sa juga prema Savi, a spajao sa sa putem koji je išao prema Banjaluci (Ad Ladios) na zapad, dok je na jug, prateći tokove Usore a zatim i Spreče, išao

¹ PNE – prije nove ere

² Naselja na brežuljcima su se nazivala gradine.

prema Tuzli (Salinae). Ovaj put prema Tuzli na karti nije ucrtan. Naselje Mrkotić se spominje na karti Mrkotića i okoline iz 1878. godina te iz 1912. godine.

SLIKA – Karta rimskih puteva sa putem koji presjeca rijeku Usoru i ide dalje na sjever rijekom Ukrinom ide prema Savi, izvor Digital Atlas of the Roman Empire (DARE), University of Gothenburg, Sweden, (<https://dh.gu.se/dare/>)

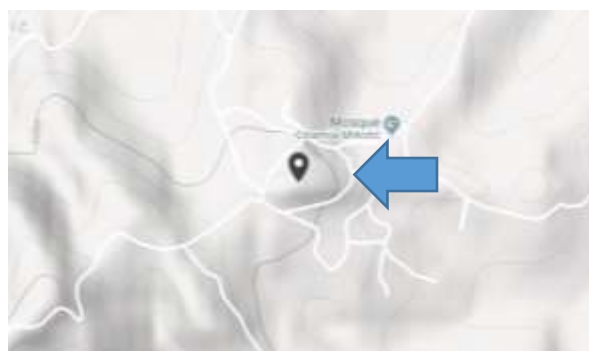
SLIKA – Karta Mrkotića i okoline iz 1878. godina

SLIKA – Karta Mrkotića i okoline iz 1912. godine

Prilaz lokaciji je strm sa svih strana. Na vrhu je formiran zaravnjeni plato. Odmah ispod brda sa sjeverne strane nalazi se izvor vode i manji potok pod nazivom Šatović. Po toponimima zemljišta i izvora vode može se zaključiti da je Šatović jedan od najstarijih i najkorištenijih toponima u Mrkotiću. Toponim vjerovatno dolazi od naziva za porodicu/prezime Šatović. Lokacija i njena bliža

okolina su izuzetno bogati vodom što je jedan od osnovnih preduslova za naseljavanje ovog mjesta pored geografskog položaja.

SLIKA – Topografska mapa lokacije prikazana pomoću Google maps

SLIKA – Satelitska mapa lokacije prikazana pomoću Google maps

SLIKA – Mapa naselja sa prikazanim podacima iz katastra, izvor Katastar FBiH (<http://katastar.ba>)

Ovo nalazište je smješteno u brežuljkasto-brdski prirodni krajolik i veći dio nalazišta je u vlasništvu općine Tešanj. Danas je zemljište definisano kao pašnjak 3. klase. Što se tiče zemljišta on je u ovom dijelu općine Tešanj smioničko tlo razvijeno na lapornim i karbonatnim glinama, teško i glinovito tlo crne boje. Fizičko stanje nalazišta je nedefinisano. Nalazi su smješteni u tlu i površini, nema nadzora, nedostaje dokumentacija – pretpostavlja se različit stepen očuvanosti. Nalazište je obraslo/zaraslo

visokim stablima i šikarom negativan utjecaj korijenja vegetacije. Vidljivi arheološki ostaci i nalazi nisu konzervirani, mjestimično su oštećeni.

SLIKA – Pogled na lokaciju sa sjevera

SLIKA – Pogled na lokaciju sa juga

SLIKA – Pogled odozgo na lokaciju sa juga

SLIKA – Pogled sa lokacije prema jugu

Arheološko nalazište je ugroženo erozijom tla, zatim utjecajem ljudskog faktora, utjecajem vegetacije i djelimična izloženost nalaza atmosferilijama, zatim neprovođenje zaštite i konzervatorskih zahvata nakon arheološkog iskopavanja. Lokacija je djelimično devastirana građevinskim radovima na

infrastrukturi i izgradnjom građevina. Lokacije je devastirana i korištenjem dijela lokacije kao poljoprivrednog dobra. Vidljiva su i oštećenja ilegalnim iskopavanjem i vandalizmom. U mnogim okolnim građevinama, u samom dnu, moguće je primjetiti stari obrađeni kamen, za koga mještani tvrde da je uzet sa Stražbe ugrađen u objekte. Očito je da se kroz historiji i prahistoriju objekti na Stražbi korišteni i kao izvor materijala za gradnju okolnih građevina.

SLIKA – Pogled sa lokacije prema istoku

SLIKA – Pogled sa lokacije prema zapadu

Nalazi na lokaciji. Ovo arheološko nalazište kroz historiju je istraživano u više navrata. Stariji stanovnici Mrkotića svjedoče da su Austrougari vršili neka istraživanja oko i na Stražbi. Istraživanja su se nastavila i kasnije posebno nakon popularizacije legende oko Gospine slike, koja po predanju dolazi iz Mrkotića sa Stražbe. Novija istraživanja lokacije je vršio B. Belić godine 1963. Na istom lokalitetu nalaze se ostaci gradinskog naselja iz bronzanog doba po B. Beliću, zatim ostaci građevine koju je on definisao kao ostaci crkve - crkvište i nekropola stećaka, koji su utonuli pod zemlju a danas se uopšte ne primjete.

Otkriveni površinski nalazi su rijetki fragmenti keramike iz predhistorije. Nalazište je datirano u kasno bronzano ili željezno doba na osnovu pronađenih artefakata.

08.20 CRKVIŠĆE, Mrkotić, Tešanj. Srednjovjekovna crkva i groblje. Na omanjem izbrešku nalaženi kameni temelji građevine, vjerovatno crkve. Otkriveno i više grobova; stećci uništeni. Kasni srednji vijek.
B. Belić

SLIKA – Izvod iz arheološkog leksikona BiH

Za ovu lokaciju su vezane i mnoge legende i predanja koje su očuvane u usmenom predanju

stanovnika Mrkotića ali i dalje. Baš na osnovu tih usmenih predanja 1971. godine ovu lokaciju istražuju Š. Bešlagić i N. Miletić.

Istražena površina je ostala nepoznata a i dokumentacija o istraživanju je oskudna i nedostupna, ali ono što su oni zaključili na osnovu svog istraživanja, da je ovdje bila srednjovjekovna crkva i groblje, jer su na Stražbi pronađeni kameni temelji građevine, kao i dosta razbacanog kamena koji je služio kao građevinski materijal. Dijelove ovog materijala moguće je pronaći i u građevinama oko Stražbe koji je odatle donešen i korišten kroz historiju za građevinske poduhvate. Otkriveno i više grobova sa uništenim stećcima.

Oni su nalaze smjestili u kasni srednji vijek. Prema raznim izvorima i predanjima u Usorskom kraju, u Kuzmadanju postoji crkva svetih Kuzme i Damijana. Pokušaj ubiciranja Kuzmadanja i crkve uz rijeku Bosnu kod Dervente ili u „Turskoj Vrućici“³ u Barićima kod Teslić je pokazan pogrešan naknadnim istraživanjem. S druge strane u sultanovoj darovnici (tur. temliknami) iz 1531. godine prema Gazi Husrev-begu spominje se i selo/oblast Kozmadina u tešanjskoj nahiji. Jedno od naselja u Kuzmadanju je i Mrkotić. Mrkotić je inače poznat i po svom izvoru vode što je još jedan podatak za lokaciju ove crkve u Mrkotiću jer je poznato da su se crkve svetih Kuzme i Damijana gradile blizu izvora vode.

Postoji i predanje da je zapravo iz crkve sa Stražbe u katoličko svetište Komušina kod Teslića prenešena slika Gospe. Predanje (nekoliko verzija) objašnjava i kako je slika iz crkve u Mrkotiću završila u svetištu na Komušini. Predanje kaže da je jedan od propadnika porodice Čaplijić pronašao je sliku u polju i prenijeo je u svoj hambar. Slika Gospe je vjerovatno iz crkve koja se nalazila malo iznad kuće Čaplijića, a srušena je prije ili u vrijeme dolaska Osmanlija, jer se poslije ne spominje.

U vremenima bosanskog kraljevstva, prije dolaska Osmanlija i Mađara najpoznatija porodica u Mrkotiću su bili Šatovići. Po toponimima zemljišta i izvora vode može se zaključiti da je Šatović jedan od najstarijih i najkorištenijih toponima u Mrkotiću. Toponim vjerovatno dolazi od naziva za porodicu/prezime Šatović. Mogući graditelji crkve su prvenstveno Šatovići ili Zlatonosići (ili neko od

njihove niže vlastele) ali i Radivoje Krstić ili njegov nasljednik kralj osmanske Bosne Matija⁴.

SLIKA – Gospina slika prenešena iz Mrkotića na svetište u Komušini – zanimljivo je da je Blažena Djevica Marija odjevena je u haljinu purpurne boje, po kroju sličnoj dimijama - narodnoj nošnji u Bosni, a zaogrnutu je zelenkastim plaštem na kojem se primjećuju narodni vezovi

Turski popis iz 1600. godine naselja Mrkotić (Katastarski popis ejaleta Bosna 1585. godine) kaže da se naselje sastoji od: 32 muslimanskih i 21 hrišćanska kuća u mahali Mrkotiću. Dalja sudbina sela i stanovnika se može istražiti u turskim popisima iz 1871. i 1875. godine. Na popisu iz 1885. godine evidentirano je 302 muslimana, dok je broj domaćinstava nepoznat.

Postoji mogućnost da je ova porodica zapravo sačuvala sliku jer se i nakon više od 200. godina od dolaska Osmanlija⁵ slika sačuvala u Mrkotiću (a i veliki dio kršćanskih stanovnika što se može ustanoviti iz turskog popisa stanovništva). Šatovići se spominju kao doseljenici u selu Repušnica kod Kutine u Hrvatskoj, a doselili su se između 1711. i 1729. godine. U popisu katoličkih župa Bosne od strane fra Ivana Vietrija iz 1708. godine Kuzmadanje se ne spominje.

Nekih 50-tak godina nakon odlaska dijela porodice Šatovića slika prelazi u ruke bosanskih katolika na Kondžilu koji je otkupljuju od porodice Čaplijić (porijeklom od porodice Kapetanović). Prvo spominjanje slike Gospe na Kondžilu iz 1779. godine. Pa je vjerovatno nekad tada i prebačena. Inače u putopisu fra Bazilija Panžića spominje se da Komušina godine 1637. nema crkve⁶ i ona je

³ A. Handžić je podatak preuzeo iz austrijske vojne karte

⁴ Privremeno bosansko kraljevstvo, sa Marijom kao kraljem, a formirano od strane Osmanlija, ukinuto je od strane istih do 1476. godine.

⁵ Osmanlijska vojska definitivno zauzimaju Tešanj do 1521. godine.

⁶ K. Draganović i drugi: Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj (1981.)

vjerovatno sagrađena u vremenu poslije do 1779. godine.

SLIKA – Detalj vrha brda Stražba na karti Mrkotića i okoline iz 1912. godine na kome se vide ucrtanim građevinama – kućama koje je moguće vidjeti i danas (pravougaonici) a vrh brda je označen trokutom sa tačkom u sredini (vrh kote)

SLIKA – Površinski nalaz keramike na brdu sa sjeverne strane

SLIKA – Površinski nalaz temelja/zida građevine

Godine 2018. i 2019. izvršeno je nedestruktivno i nesistematsko površinsko istraživanje u organizaciji muzeja u Tešnju od strane A. Mujkanović i A. Agić. Rekognosciranjem lokaliteta prikupljeni su fragmenti keramike iz kasnog bronzanog doba. Istraživanjem su otkriveni površinski nalazi predhistorijske keramike i tragovi temelja/zidina na lokaciji. Većina pronađenih keramičkih fragmenata koncentrisana je sa sjeverne strane nalazišta.

SLIKA – Uzurpirano nalazište od strane kradljivaca u kome je pronađen ostatak keramike

SLIKA – Fragment keramike pronađen prilikom površinskog istraživanja u 2019. godini

Pronađeni fragment keramike su raznih veličina i sa raznih dijelova posuda. Na osnovu velikog broja prikupljenih fragmenata u ovom istraživanju moguće je napraviti rekonstrukciju cjelokupnog keramičkog inventara korištenog u ovom nalazištu kroz bronzano doba i onda ga tipološki uporediti sa inventarom iz susjednih nalazišta. To bi onda dalo jasnu sliku pripadnosti ovog nalazišta i jasno definisanje kojoj kulturnoj grupi ili mješavini kulturnih grupa nalazište pripada. Sav prikupljeni arheološki materijal je očišćen i dokumentovan a nalazi se u depou muzeja u Tešnju.

SLIKA – Fragment keramike pronađen prilikom površinskog istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Fragment keramike (rub posude) pronađen istraživanjem u 2019. godini

SLIKA – Fragment keramike pronađen prilikom površinskog istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Fragment keramike pronađen istraživanjem u 2019. godini

SLIKA – Kamena oštrilica pronađena prilikom površinskog istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Fragment keramike sa ornamentima pronađen prilikom istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Kamena alatka pronađen prilikom površinskog istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Fragment kamene alatke pronađen prilikom istraživanja u 2019. godini

SLIKA – Kamena alatka pronađen prilikom istraživanja u 2019. godini

Godine 2019. detaljnija sondažna istraživanja, u organizaciju Muzeja u Tešnju sprovodi Institut za

arheologiju sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu uz vodstvom arheologa E. Bujaka. Najveći dio pronađenog materijala predstavljaju fragmenti keramike čija je većina preliminarno datirana u bronzano doba. Dio nalaza se može svrstati i u antičko doba te srednji vijek. Nalazi potvrđuju kontinuitet boravka čovjeka na našem prostoru i donekle oslikavaju njegove životne i radne navike i aktivnosti. Detaljno je istražen zaravnjeni plato na vrhu brda.

SLIKA – Pogled odozgo na lokaciju i otvorene sonde

SLIKA - Otvorena sonda na zaravnjenom platou sa tragovima postojanje bronzane radionice

SLIKA – Pronađena bronzanodobna keramička posuda istraživanjem u 2019. godini

Kulturni sloj je bio jako plitak i većina sloja je nestala erozijom, dok je arheološki materijal uništen ili je erozijom dislociran na niže tarase brda Stražba.

Ispod kulturnog sloja je živa stijena koji i čini osnovu brda Stražba i proteže se na sve strane. Postoje naznake da je stijena šuplja i da ispod brda postoje i tuneli.

SLIKA – Pronađena bronzanodobna keramička posuda istraživanjem u 2019. godini in situ

SLIKA - Otvorena sonda na zaravnjenom platou

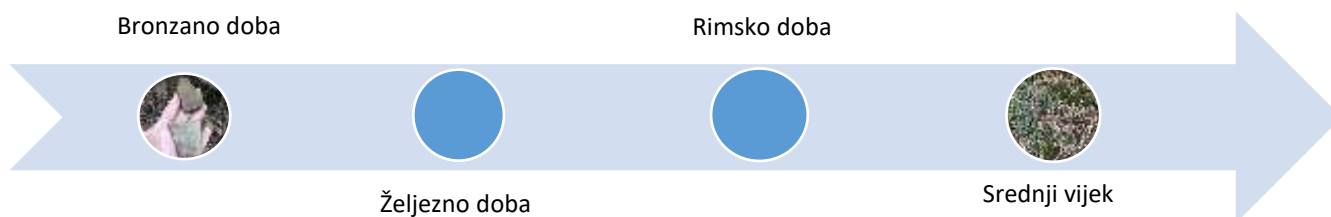

SLIKA - Otvorena sonda na zaravnjenom platou

U svim sondama vrlo brzo smo došli do žive stijene i sterilnog sloja. Na zaravnjenom platou pronađeni su tragovi koji ukazuju na postojanje bronzane radionice za odljevanje bronzanih predmeta. Detaljan izvještaj Instituta za arheologiju u vrijeme pisanja još nije bio dostupan za javnost.

Osim na zaravnjenom platou istražena je i prva sljedeća tarasa sa sjeverne i istočne strane. Na sjevernoj strani, u očišćenoj sondi pronađeni su fragmenti keramike iz bronzanog doba.

Zaključak. Arheološko nalazište Stražba je jako zanimljivo za dalje istraživanje. Primjetno je da je nalazište u kontinuitetu bilo naseljena/korištena u više različitih doba sudeći po nalazima već od bakarnog doba (a vjerovatno i ranije) pa sve do srednjeg vijeka i novijeg vremena. Logično je i zaključiti da je Stražba zapravo srce naselja Mrkotić i da se naselje odatle i razvilo. Zanimljiv prostor za iskopavanje je vrh brda na kome je vidljivo postojanje velikih gomila kamenja što daje mogućnost postojanja objekata na ovom mjestu kao što su građevine i zidovi, zatim sjeverna strana lokacije na kojoj je pronađena velika količina površinskih nalaza keramike od kojih je dosta iz bronzanog doba. Jako blizu od ove lokacije, na susjednom brdu Jašik otkrivena je još jedno gradinsko naselje iz bronzanog doba koje je bilo u vezi sa ovom lokacijom, a što se može potvrditi daljnjim istraživanjima.

SLIKA – Dijagram koji prikazuje doba kada je lokacija bila naseljena/korištena